

Minu elumälestused

II

Martin Lipp

Aasta 1905. Ametijuubel. "Nõo revolutsioon"

Selle aasta 9. märtsi pääle langes minu **25. aastase ametitegevuse juubel**. See päev oli sel aastal **palvapäev**. Ka ei ole aastaaeg, millesse ta langes, suurema püha pidamiseks kohane. Sellepärast pühitsesime seda pidupäeva lahkemal suve ajal, 15. juuni kuu päeval.

Armsal suve hommikul äratas mind unest **Tähkvere laulu- ja mänguseltsi pasunakoos**. Siis läksime Võru praostkonna õpetajate saatel, kes pea kõik juba õhtu enne seda Nõo kirikumõisasse praostkonna sinodiks, mida ühtlasi tahtsime ära pidada, ennast kogunud olivad, vannikutega ehitatud jumala kotta. Tervituse kõne altarilt pidas praost **J. v. Falck¹ Kanapääst**, jutluse õpetaja **B. Sperrling² Otepä[ä]st**. Siis astusin ise kantslisse ja vaatasin oma **elu pääle Jumalat tänades** tagasi, kes mind oma imeteedel siia maani saatnud, nii et see elu, mis vaeses, lihtsas talutares alganud, ta palge ees suureks tänuvõlaks on saanud.

Pääle jumalateenistuse kogusivad ennast õpetajad, koguduse esitajad ja muud külalised kirikumõisasse õpetaja eluruumidesse, mis nagu kirikgi lillehetesse pandud. Siin luges praost kõige päält **Liivimaa konsistoriumi õnnesoovi** ette, kus mind mu vaimulik ülemus 25. aastase ustava ametitegevuse eest tänas, mille juures ka seda tööd auustavalt meelde tuletati, mida ma **kirjandusepõllul kiriku- ja kooli kasuks** teinud. Siis andis praost praostkonna õpetajate nimel mulle tähtsa auuande mälestuseks: **hõbedase kirjutusnõuu Lutheruse kujuga, millel hõbe**

sulepää pääl kullatud sulega. Sellega tahtud, tähendas kingituse kätte andja, ka minu kirjanduslist tegevust auustades meelde tuletada, mind uuele tööle kihutada.

Koguduse nimel, kes ka, ehk küll kallis töö päev oli, jumalateenistusest rohkesti osa võtnud, luges **kiriku eestseisja H. Wühner³** tänuadressi ette, mis kunstirik[k]as ilutrukis valmistatud ja samasugusesse mapisse mahutatud, mälestuseks minu kätte anti. **Kooliõpetajate** nimel annetati mulle tore saalilamp, kihelkonna "**peenikese pere**" nimel **Eesti pildi piibel kuldköites**. Pääle selle oli muret kantud, et õpetaja oma külaliste ja tähtsamate kihelkonna esitajatega **suure päevapildi** pääl üles võeti.

Ka **mõisapidajadgi** ei olnud pidu osavõtmi-sest kaugele jäänud. Nemad olivad jubilaarile kauni rahasummakese soovitanud – väljamaa reisiks, mille ma 1910. aasta suvel tõesti võisin ette võtta ja mis mind ülihuvitaval teekonnal kuni Böömimaani, Herrenskretscheni⁴ linnani, viis.

Selle pääle ühendas pidulaud umbes 120 võerast, mille juures mõni lahke sõna räägiti, mõni hää soov jubilaarile ja tema perekonnale tulevikuks kaasa anti. Ka hulk telegrammisid ja õnnesoovi kirju loeti ette, mõned neist kauge-malt Vene sisimaalt, kus jubilaari ta kirjatööde kaudu tunti. Vend **Dr. J. Hurt** oli oma õnnesoovi Saksamaalt, Badenweileri supeluskohalt saatnud kunstlaulus, mis edaspidises tema nimelises **Eesti Rahva museumis** saab alalhoitama.⁵ Ta ei tohiks juba sellepärast ära kaduda, et meil Hurti loodud oma luuletusi palju ei ole. Pidustuju oli kõigil hää. Arvurikas lahke koosolek lõppis

¹ Vt. Tuna 2005, nr. 3, lk.114, viide 34.

² Bernhard Leonhard Victor Sperrlingk (1854–1905), pastor ja rahvusliku liikumise tegelane pärines Rõuge köstri perest. Õppis Tartu ülikoolis usuteadust, mitme rahvusliku organisatsiooni liige. Otepää pastor 1881–1905.

³ Vt. Tuna 2005, nr. 3, lk. 113, viide 28.

⁴ M. Lipp külastas Stettini (Szczecin), Berliini, Dresdeni, Schandaud ja Herrenskretscheni.

⁵ See pühendusluuletus on kenasti alles hoiatud. Vt. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (edaspidi EKM EKLA), f. 80, m. 3:40, l. 7–8p.

ilma vähema dissonantsita. Pühapäeval pääle selle olivad veel kõik kihelkonna **kirikuvaesed** õpetaja külalised.

Kuid pidu tahtis viimne sellesarnane lahke pühapäev Baltimaal olla. Pea hakkas taevas pimenema. Ainult paar nädalat pääle meie koosoleku oli suur jagu meie pidulistest **Otepää** kirikumõisas koos, et venda **B. Sperrlingi** hauda panna, kes juba Nõos viibides haige oli olnud ja siis lühikese haiguse järele hingama oli läinud. Siis olin veel vähe ajaks suve lõpul Riia rannal Majorenhofis⁶ meelt jahutamas ja keha karastamas. Kuid juba sääl oli tunda, et midagi oli tulemas. Õhus oli elektrit. Selle eesmärgiks oli juba 1905. aasta alguses – Riias ootamata asju sündinud: kirikutes oli – nimelt eestpalve ajal keisriperekonna eest – pahatahtlisi meeleavaldusi olnud, mida silmnähtavalt suuremad rahvahulgald toetanud.

Siis on kihutajad maale läinud ja sääl, kus saivad, **sotsialistlisi lendlehti välja** puistanud. Nimelt on katsetatud **streikisid** organiseerida. Riigivaenulised proklamatsioonid on ka kuni Nõoni ulatanud. Kuid siin pole neil kõigevähemat tagajärge olnud. Ka plaanitud streigid pole siin kusgi teoks saanud.

Ainult ühes asjas on rahurikkujad näinud enesel vähe edu olevat. Nad on, nagu näis, **viinasõprades** enesele uusi mõttesõpru ja kaastegelasi leidnud. Nii on võinud küll neile rõõmu teha, mis 6. märtsil 1905 ka Nõos sündis. Sääl olivad pühapäeva õhtul alkoholi orjad **monopoli kaupa** nii kaua tarvitanud, kui pääd soojaks saanud. Siis pandi pood kinni. Nad tahtsid veel vana kibedat saada. Kui neile ei antud, mürdsivad nad ukse lahti ja võtsivad ise! Kui uks lahti, tuli uusi viinasõpru juure, ja nad vedasivad poest, mis üksiku naesterahva hoole all, umbes 100 rubla eest põletatud viina välja. Võerad kaabakad hävitasivad viina tagavarad ja riisusivad kassa tühjaks.

Oli meilegi öö 6. ja 7. märtsi vahel suure hirmu ja ärevuse ööks. Olin pikemat aega abikaasaga väljas lausa taeva all, kõige pääle valmis, mis tuleb, ka põgenemise pääle, kui seda pidi tarvis olema, rahanatuke, mis kodus, riiete vahele peidetud. Kuulsime lärmi lähedase monopoli poe juures üksi suurenevat ja sellega kasvas muidugi ka meie ärevus, sest olime kuulda saanud, et monopoli lõhkujatel mõte olla ka kirikumõisasse külaliseks tulla! Kuid viimaks vaikis kõik. Monopoli “spiritus” oli oma ülesande täitnud. Ta oli kanged mehed

magama pannud. Nüüd läksime meiegi uue päeva koidikul rahule. Helde Jumal oli meid suurema hädaohu eest hoidnud. Teisel päeval ei olnud enam midagi karta. Nüüd oli juba politsei väljas ja hakkas vali uurimine. Nii palju kui selle resultaatist, mis mina teada saanud, selgunud, pole Nõo despera[a]dod 6. märtsil mitte ühe ettekavatsetud revolutsionäärse aktiga esineda tahtnud. **Nemad on kõige päält viina tahtnud, et seda juua!** Kui nad seda õiguse teel ei saanud, on nad seda vägivallaga võtnud. Ja väga usutav on, et 6. märtsi päategelane uurijale vastanud, kui tema käest ta teo põhjusi järele küsitud: **“Meil oli jänü, ma tahtsi aga viina!”** Muidugi on seesugune jänü kustutamise viis kohutav küllalt. Ta näitab, kui paljude juures kombeline tasapind langenud oli. Kuid see ei ole veel riigivastane mäss Nõo desperaadode pooltgi olnud. Nii ei ole ka kohtu võimud nende pääle vaadanud. Neid on hariliku nuhtluseseaduse järele karistatud ja on süüdlased pääle karistuse kandmise oma kodanliku elu kohuste juure tagasi tulnud. Katse viinasõprade kaudu revolutsiooni põlema süüdata, pole korda läinud. Pääle selle tumenes aga suve lõpul, just kui ma Majorenhofis viibisin, Balti kodumaa poliitiline taevas. Oli nagu kuiva välgutamist näha siit ja säält – nimelt Kuramaa poolt. Kui hilissügis kätte tuli, algas **Balti revolutsioon**.

Et selle esimene puhe ka Nõkku ulatanud, seda märkas, kui 23. okto[o]bril 1905, ühel pühapäeva õhtupoollel, ametisõidult Otepä[ä] kirikumõisast koju jõudsin. Juba tee pääl oli siin ja sääl inimesi näha, kes ärevuses ja kes, nagu näis, oma tasakaalu kuidagi kaotanud. Nende hulgas kuuldi vana kurja nagu suurema rõhuga nimetavat, kui enne!

Siis käis mõned päevad hiljemalt Nõost, kõige päält Nõo kirikumõisast tuulispask kohutava vägivõimuga üle. Tee ääres elumaja ees ja kiriku läheduses mürdis ta hulga saja[-]jaastasid hiiglahõbepajusid maha, nagu oleksivad nad õlekõrred. Mahalangenud puud panivad maantee kinni, nii et pikemat aega ja suuremaid kulusid tarvis oli, et teda jälle lahti teha. Kirikumõisa suure uue küüni katuksest tõstis torm suure jao kui lahtise vihmavarju üles ja kandis ta kaugele. Üks hobune oli suurt veevaati rehepeksu masina juurde vedamas. Selle paiskas torm vankrilt, kiskus hobuse rakkest lahti ja viskas ta kraavi. Ühe meie ümmardaja, kes tormi tõusul – hommiku kell 8 oli see – õues oli, tõstis tuulispask õhku kui takukoonla ja pani ta teisel kohal mitu

⁶ Kuulus Riia ranna kuurort, tänapäeval Majori, mis kuulub ühe osana Jūrmala koosseisu.

sülda kaugemal maha, ilma et ta suurt viga oleks saanud. Minu abikaasa, kes ka õues oli, pääsis kui imeteo läbi aida ukse taga varju, mida veel võimalik oli kinni panna ja ühe mehe kaasabil tugedes kinni hoida. Terve õpetaja elumaja värises ja mitmed aknad oma ruutudega purunesivad. See algjõuline maruhoog looduses näis pahaks ettekuulutuseks sellele olevat, mis meil ka oma rahva elus võis oodata olla.

Ei olnud kahtlust, et meie sääligi tormituu-lesse olime sattunud. Revolutsio[o]nilised aktid olivad alanud Lätimaal, Riias ja ka meie oma suuremates linnades. Kirikuid teotati, kiriku-teenrid sattusivad mitmesuguse vägivalda alla. Mõisaid rüüstati ja põletati. Kuid, tänu Jumalale, Nõkku pole see revolutsiooni täis hoog mitte ulatanud. Ta purustavad löögid on meist kõrvale jäänud. Meie kuulsime üksi tormikoha kaugelt. Mis meile pärastpoole süüks antud, pole siin mitte sündinud. Nõo kihelkonna maa pääl pole ükski vallavalitsus ümber lükatud, ükski keisripilt purustatud, ükski maks maksmata jäänud. Ei ole selle maksmata jätmist ähvardatudgi. Ka suuri rahvamiitinguid pole siin peetud. Mis siin sündinud, olivad vähesed asjad, asjad, mille öien-damisega rahukohtunik oma nuhtluseseaduse paragrahvidega igal ajal oleks valmis saanud.

Kuid teada ei olnud, mis aeg toob, mis ta ka meile võib tuua. Lätimaalt tuli sõnumid üks kohutavam kui teine, kuis sääli ikka jälle kirikuid, mis senimaani veel puutumata olnud, roojastati ja kõige tooremal kombel kirikuametnikka teo-tati. Novembri kuu keskpoleel oli **Tartu-Maarja õpetaja**⁷ kallale kirikus jumalateenistuse ajal kiputud. Võeraid isikuid oli Nõo kihelkonna ripadesgi nähtud. Ka ühe **ähvarduskirja** oli õpetaja saanud "**Tartu sotsialistide poolt**", kus tema käest nõuti, et ta enam kirikupalvet jumalateenistuses ei peaks ja et **kirikust** sakste **puusärkidekirjad** välja heidetaks. Sest ei võinud muidugi juttu olla, et esimest nõudmist täide-taks. Aga kes võis kindel olla, et neile nõud-mistele surveabinõude varal täitmist pääle ei sunnita, et hääled, mis senimaani võerad hääled olnud, ka koguduses vastukaja ei leia?

Ma pidin kindlat seisukohta võtma. Ma pidin teadma, mis alusel mina seisan, kas on mul veel jalaaset, nii et kasulikult töötada võin. Ma pidasin mitu korda **kiriku võõrmündrite** ja **kooliõpetajatega** asja selgituseks nõuu. 6. jõulukuu päeval kutsusin ma pääle kroonu-jumalateenistuse kõik täiskasvanud koguduse liikmed kirikumõisasse nõuupidamisele kokku.

Järgmisel pühäl tegin seda terve kogudusega, kes suures arvus oli ilmunud, kirikus ise. Ka **kiriku eestseisja**, **kirikuvõõrmündrid** ja muid koguduse tähtsamaid mehi oli koos.

Ma seadsin ennast noatera pääle. Palusin avalikku vastust järgmiste küsimuste pääle: Kas Nõo kogudus soovib veel, et tema **lapsed ristitakse**, tema **noorsugu õnnistatakse**, talle **armulauda jagatakse**, ja ta **surnud** kiriklikult **maha maetakse**? Ons talle veel **õpetajat, köstrit, jumalateenistust**, mida nad peavad, üleüldse kiriklikku korda vaja? "Ma olen enam kui 25 aastat ametis olnud," ütlesin nimelt, "ma ei seisa enam noore ea värskuses; mu päevad veerevad juba õhtu poole. Ehk ei ole mina ise enam kõlbulik seda ametit pidama, mis nüüd **tähtsal** ajal kaheksuguse ustavusega pidada tuleb? Kui ma enam täita ei jõua, mis kohus, ja see ka koguduse arvamine on, siis olen ma valmis hommepäev ülemale poole ametist lahtilaskmise palvet sisse andma ja mehele ruumi tegema, kes enam suudab teha, kui mina. Ma palun, andke mulle avalik ja otsekohene vastus."

"Sest pole kõnet, et Teie meist lahkute, nüüd lahkute," öeldi ühel häälel. "Teie ja meie osa-jagu on üks; meie oleme ühendatud just nüüd raskel ajal."

"Ühte palun ma ainult: ärge asutage seesu-gust kaitseväge enesele, nagu mõnel pool olla asutatud ja ärge tooge seda kirikusse. Seda pole meil vaja! Meie saame ise iga mehega valmis, kel ehk peaks himu tulema korda rikkuda. Meie saame korra eest just seega seisma, et kirikus rohkemal arvul saame käima, kui enne. Tahame näha, kes siis julgeks midagi ette võtta!" Seda ütlesivad nimelt koguduse nooremad mehed, keda seekord hää hulk nähti kirikus olevat.

See otsus on mulle armsaks kosutuseks ol-nud. See on mulle julgust annud kohale jääda, kohal seista, kui ka siin kõu sisse löi, kangesti, valjusti, ilma armuta.

Ja ta löi pea nõnda sisse valjusega, vihaga, nii kohutavalt, nagu seda ka mõned päevad enne seda ei oleks aimatagi võinud. Vaikne Nõo sai tunda, mis tähendab sõna – **sõjaseadus! Nõkku, Meeri maa pääle, vallamajasse Tõraveresse oli väljakohus tulnud 22. ja[a]nuaril 1906**. Kõik kihelkonna täiskasvanud mehed olid sinna kella 2 ajaks pääle lõunat kokku kutsutud.

Mis pidi see tähendama? Mis oli siis sün-dinud? Mis oli selle süüks, et siia hirmukohus ilmus, mida, tänu Jumalale, tervelt 2 aastasada meie kodumaa enam pole tunnud?

⁷ Tartu-Maarja õpetaja oli sellal Paul Gerhard Willigerode.

Meerimõisa omanik **Carl v. Seidlitz**⁸ oli juulikuul 1905 surnud noore mehena. Kadunud ei olnud hääd loomuanded puudunud. Kuigi kahetsetavate muljete juures, mis ta iseloomu päale mõjunud, oli ta oma rahvaga hästi läbikäia mõistnud. Kui aasta algusel juba mõned rahutuse märgid ilmunud, oli ta oma perele vähest palga kõrgendust lubanud selle tingimisega, et mõisateenijad ka temaga käsikäes käivad, kui ehk võeraid kärategijaid ilmub ja nad siis aitavad korda üleval pidada. Pere on seega valmis olnud. Päale Carl v. Seidlitz surma, ei ole aga tema järeltulija, omaniku volinik, neid lubamisi täitnud. See on moonamehi ärritanud. Nemad on ühel novembrikuu päeval streikima hakanud, nemad ei ole lehti talitanud ega lüpsa lasknud.

Siis jõudis novembrikuu lõpul õnnetu jutt "**mustasaja**"⁹ tulemisest, mille sotsialistid meeleka välja haudunud, et rahva meeli segaseks teha ja põhjust sõjariistade saamiseks leida, ka kuni Nõoni. Juttu on ka Meeri pool jutustatud. Seda on Meeri vallavalitsus uskunud. Tema käsul on Tõraveerde suur rahvahulk ennast kogunud, et "**mustasajale**" vastu minna, kui nad Valga poolt tulevad. "Kuid kellega sinna minna. Meil pole ju püssa?" Nii kurdavad koosolijad.

Siis on keegi pajatada teadnud: mõisas olla püssa! Selle tähenduse algatuseks on teade saanud, mille mõisavalitseja sama päeva hommikul vallamajas annud. "Minu metsavahtide juures," on ta öelnud, "on mõned püssid, neid tahan ma anda, kui tarvis!" See on mõtte alguseks saanud, Meeri mõisast püssa tuua.

Nüüd on vallavalitsus ühe saatkonna nimeetanud, kes vallavanema abi juhil mõisasse pidi minema **püssa paluma**, et valla rahvast kaitsta ja ka mõisat, kui mustasajalised tulevad. Jah, **paluma**, mitte **riisuma**! See oli Meeri mõisa minejate ülesanne. Sinna minejate nõu on täiesti rahulik olnud. Seda on mulle usutavad tunnistajad kinnitanud, nagu vallakirjutaja J. Mooses. Ja et korra eest seista, seks on vallavanema abi J. Leita¹⁰ ühes läinud. Mis pärast poole revolutsionä[ä]rid oma raisumeeste ja "ülevõtmistega" teinud, seda pole Meeri saatkonnal meeldegi tulnud. Üksi nii palju on tõsi,

et saadikute sekka ka paar meest on sattunud, kes "**mustasada**" oodates oma pää mõisakõrtsis soojaks on ajanud ja nüüd mõisas vähe lärmi on teinud. Ei ole Meeri mõisas midagi lõhutud, midagi ei ole sääli riisutud! Kõik on tühja käega Tõraveerele vallamaja juure tagasi tulnud, vallavanema abi nende keskel kui korrapidaja.

See oli "**Nõo revolutsioon**"! Seda maha suruma on väljakohus palutud ja tulnud. **Kaks ohvitseri olivad kohtunikud. Neli dragunit otsuse täitjad.** Nendega ühes olivad veel kaks Liivimaa naabrimõisnikku, kes kohtupidamise juures kaasistujad olivad. Ülem ohvitseer oli Meeri mõisa omaniku lähem sugulane, teine oli võeras Liivimaa mõisnik.¹¹ Sellega olin ma teisel päeval Meeri mõisas jutul, kus ma kohtualuste eest kostsin. Tema oli tagavaraväe ohvitseer, paari päeva eest sissekutsutud ja oli, nagu minule näis, vastu oma tahtmist väljakohtu kaaskohtunikuks saanud, kus mitte tema, vaid vanem ohvitseer otsusetegija oli.

Politsei oli nimekirja kokku seadnud, kus korratumad valla liikmed pääl pidivad seisma. Selle võttis väljakohus oma kätte ja pani ta oma kohtupidamise aluseks.

Enne kui see algas, pidas väljakohtunik kõne, milles ta koosolijaid sellepärast valjusti noomis, et nad usuvad, mis rumalad ajalehed kirjutavad. See usk tulla maha jätta ja kõigepäält sõnavõtluk olla – "**mõisnikkudele ja õpetajatele**"! Kui seda tehakse, siis saada kõik hästi minema. Ei pruugi küll pikemalt seletada, kui vastik ja piinlik see mulle oli, kui kõrge kohtunik siin kohal õpetaja autoriteeti omalt poolt ja omal viisil püüdis kinnitada, teda "mõisa vanemaga" ühele astmele seades.

Selle päale oli ühel koosolejal, Meeri Tõravere kooliõpetajal Jaak Lepp'al¹² nii palju kodanlist julgust, et ta "herra ohvitseerile" omalt poolt ühe väikese seletava märkuse tegi. Ta tähendas, et ajad ometi niivõrd muutunud olla, et ülemuse ja alamuse vahekorda Liivi mõisniku ja Eesti talupoja vahel enam olemas ei olevat. Ja kui see ka veel oleks, ei olla Nõos ommeti tegelikult võimalik kohtuherra nõudmisi täita. Siin ei olla enam mõisnikke! Suurem jagu

⁸ Carl Johann Maria von Seidlitz (1877–1905), Meeri mõisnik suri küll 16. septembril.

⁹ Nõo kihelkonnas hüüti neid ka mustasõjalisteks. Rahva seas liikunud kuulujutt, et need mustasajalised – mustasõjalised olla neegrid või metsinimesed, neid olla umbes 200 meest, nad rüüstavat, tapvat ja ajavat lapsi aiateibasse just koolimajade ümbruses (EKM EKLA, f. 199, m. 33, l. 130, 134).

¹⁰ Rahvatraditsiooni järgi sai hiljem oma "süüteo" eest 200 hoopu vitsu.

¹¹ Rahvatraditsioon kõneleb, et peksmises olid kaasosanikud veel Vana-Kuuste mõisnik von Sievers ja Rannu mõisnik Felix Karl von Berg.

¹² Tõravere külakooli õpetaja aastail 1900–1909.

mõisatest olla neist tühjad. Ja kus neid olla, olla vahetult mõisapidaja ja rahva vahel päris korralik. Samasugune olla ka kord õpetaja ja koguduse vahel. Selle päale algas kohtupidamine. Kahtlaste kogukonna liigete nimed loeti ükskhaaval ette. Iga nime juures pidi rahvahulk, kes siia kokku tulnud, kas juhtumise kombel ehk keda uudishimu siia kokku kutsunud, kui teade saatud, et pühapäeval 22. ja[a]nuaril 1906 kell 2 p. l. saada Meeri Tõraverel sõjakohut peetama, hüüdma “**prii**” ehk “**ära**”! Selles kirjus, kõigiti juhuslikult kokku saadud rahvahulgas, kes Meeri vallamaja esist kuni maanteeni ja selle üle veel kuni mäe kallakuni täitis ja ka nii ootamata isesuguseks tribunaaliks saanud, hüüdsivad sajad ja tuhanded oma “**prii**” ehk “**ära**”. Hüüdsivad ühes ka alaealised poisikesed. Selle “**prii**” ehk “**ära**” järele, nii korratumalt kui hüüd ka kostnud, sai väljakohtu poolt otsus tehtud. Ühed pidivad **priiks saada**, teised **ära saadetama külmale maale**.

Et see ärasaatmine ka **külma maa alla saatmiseks võis saada**, seda ei ole kohtunikud hüüdjale rahvahulgale mitte ütelnud! Vana-Nõo preester,¹³ kes ka koosolekul oli, on just selle **külma maa** kohta seletust palunud. Selge seletus on andmata jäänud.¹⁴

Mitmed muud mehed ei seisnud politseilehel. Nende kohta olivad kohtunikud juba mujalt poolt orienteeritud, oli kohtul ise oma otsus tehtud ja käes. Ka olivad need mehed juba kohtupidajate hoiu all kindlal kohal.

Nõo õpetaja ei olnud kohtupidamisele mitte kutsutud. Tema läks sinna ise, ametikuub seljas. Kus ta kogudusele hädaohut võis tulla, ei võinud tema puududa. Kui kusgi mujal, siin pidivad kogudus ja õpetaja ennast ühe tundma olevat.

Kui ma nägin, et kohus oli olemas, kaebtusealuseid oli, aga kaitsja puudus, siis palusin enesele sõna – kohtualuste kaitsemiseks. Ma püüdsin ka hingeteadlikult seletada, kuis ehk mõned ettetulnud väärused ommeti pehmemdamist teenida ja vabandamist võida leida. Nende päale tulla vaadata kui haige aja ilmete päale, kus ka paremad mehed pää kaotanud, politsei enam ei teadnud, mis teha, oma tegevuse täiesti seisma pani ehk ka muidu mitte oma ülesande kõrgusel ei seisnud ja rahukohtunikud oma kohalt putkama pannud, nagu seda

Nuustaku oma teinud.

Kui kohtust lahkusin, on karistamine alanud, hirmus karistamine. Karistati mehi, karistati naisi. Üheksamast kaebealusest saivad Meeri kohtumajas igaüks löökisid 100 hoobist nelja sajani! Lööjad olivad dragunid ja ka – kohtualused ise, kus üksteist pidi karistama! Rannus on, kui ka seda siinkohal nimetada, kust kohtupidajad Meerile tulivad, kohtualustele veel seda alandavat hingepiina valmistatud, et nad ise draguni saatel vitsad metsast pidivad tooma. Karistused, mida dragunid toime panivad, on kergemad olnud. Neil on inimlikku kaastundmist ohvritega olnud. Kui oma mehed löökide andjad olivad, on need raskemad olnud. Oli ju neile kinnitatud: Kui nad kõvasti ei peksta, saavad nemad ise karistuse suurendust! Nii on ka noormees, Nõo sepapoiss, kes 300 hoopi pidi saama, 400 hoopi saanud – karistuseks oma liig pehme käe eest!¹⁵

Nende hulgas, keda karistati, on ka Meeri vallavanema abi olnud, kes saatkonnaga Meeri mõisas käinud – **püssa palumas**. Teda on 100 vit-salöögiga karistatud. Akt mõisaskäimise kohta on ka talurahva kommissari juure saadetud. Selle uurimine pole mehe juures ühtegi süüdi leidnud. Tema on päale karistamise ametisse jäänud.

Ka Meeri vallavanemat taheti süüdistada. Tema kaitseks olin ma iseäralikult välja astunud, kui mulle kohtualuste kaitsemiseks sõna anti, et ma teda ja tema asja paremini tundsin kui muude asja. Ka kirikueestseisja H. Wühner, kellele vallavanem oma taluga lähemaks naabriks oli, on tema eest kostnud.

Kuus kohtualust on pühapäeva õhtul Tõraverelt Meeri mõisasse viidud ja sääl elumaja aluses ruumis vangi pandud, mida mõisa omanik enesele kui kõlvuliku kiriku oli korda seada lasknud. Otsus nende üle pidi teisel päeval langema. Nüüd on ka mind väljakohtu poolt Meeri mõisasse kutsutud, et ma vangidele enne otsuse täitmist Jumala armu jagaksin. Ma olen läinud ja seda teinud – raske ja põrutatud südamega. See on üks mu raskematest ametitalitustest olnud mu terves enam kui 40 aastases ametiajas. Pidi ju siin päale muude rõhuvate asjaolude minu suu, kelle poolt kohtualused trööstisõnu ootasivad, neile paraku ka seda teada andma, missugune

¹³ Nõo õigeusu kogudust teenis sellal preester Peeter Pähkel (1875–1948), hiljem piiskop.

¹⁴ Vt. ka: Kodumaalt. Nõost. – Postimees 27.01.1906, nr. 22. Karistussalk püüdis kavalusega teha rahvast tapmises kaassüüdlaseks, hiljem seda teada saades kahetseti mõtlematut sammu. Nõo sündmusi ajalehes Postimees valgustanud kirjasatja soovitas sõjakohtu ajal just seda tähele panna, et pärast ei tuleks kahetseda.

¹⁵ Rahvatraditsiooni järgi sai kõige rohkem hoope – 400 – Meeri mõisa sepapoiss August Veede.

kohtu otsus neid ootas, et see ka surmaotsus võis olla! Mujalt poolt ei olnud see mitte sündinud. Neil vaestel sääl Meeri mõisa vangiruumis ei olnud aimu sest, missugusele saatusele nad vastu läksivad. Kui määratu raske see mul sel silmapilgul ka oli, ma ei tohtinud neid mitte selle kohta teadmatusesse jätta!

Siis olen ma väljakohtus enesele veel kord sõna palunud ka nende vaestegi kaitseks. Suured vooruse kangelased need kohtualused ju keegi ei olnud. Seda teadsin ma isegi. Üks neist oli kakleja noor mees, teisi oli varguses süüdistatud.¹⁶ Poli[i]tikamehed ehk päris revolutsionärid pole neist keegi olnud. Surma süüdi ei teadnud mina kui koguduse õpetaja neil kellelgi olevat. Ma olen neid kaitsnud, olen nendegi eest palunud, olen palunud, et otsust nende üle pehmentaks.

Kas see kuidagi mõjus, seda ma ei tea. Ma tean üksi: Neli kohtualust lasti Meeri mõisas maha¹⁷, kaks saivad priiks! Üks viimastest oli paar tundi hiljemalt mu ametitoas, et põlvili langedes mind tänada: mina olla tema ja ta isa elu päästnud!

Meeri mõisa streikijad moonakad saivad igaüks 150–250 vitsahoopi. Nende vastu tunnistajaks oli naabrimõisnik, kes kohtupidamisest osa võttis, kes siis Meeri mõisas oli juhtunud olema, kui moonakate streikimine 1905. aasta sügisel oli sündinud.

Kui ma sõjakohtust koju jõudsin, ootasivad mind mu ametiruumides umbes 20 ausat meest minu kihelkonnast. Ma jutustasin neile, mis sündinud, nimetasin nende nimesid, kes kohtu all olnud, et surmakohus neid ähvardanud ja et mina ka nendegi eest palunud! See minu

ülesastumine kiideti õigeks ja see on mulle ise kalliks kinnituseks olnud, et ma õieti toimetanud silmapilgul, kus mul võimalust ei olnud pikemalt järele kaaluda, mis ma teen. See kõik on mind mu koguduse külge uue sidemega sidunud. Ja et see pidanud, on päevad näidanud, mis tulivad ja veel selle raske aja mõju all seisnud.

Väljakohtunik, kes Nõos oma otsusi tegi ja täide viis, kui ka seda nimetada, oli Liivi mõisnik, **staabirittmeister v. Sievers**,¹⁸ Meeri mõisa omaniku õe poeg.

Tema oli oma dragunitega Oranienbaumist¹⁹ Peeterburi lähedalt tulnud ja Viljandis oma revolutsiooni maha surumisega päälle hakanud. Enam kui 20 inimest saivad sääl maha lastud ja mäele Viljandi järve ääre kraavi maha maetud.²⁰ Neist olivad mõned uurimise alused vangid olnud, kes vangikojast välja toodud, enne kui korralik kohus oma otsuse teinud. Kui ringkonnakohus Viljandisse tulnud, on ta otse imestama pidanud, et ta oma kohtualused kõiki enam ees ei leidnud olevat.

Viljandist tuli väljakohus Tarvastusse, säält Randu ja Rannust Nõkku. Kui ta siin oma kohtu pidanud, pidi ta Tähkvere mõisa kaudu **Raadimõisa** minema. Sääl oli **suurem kohtupidamine Tartu ja ta lähema ümbruskonna jaoks plaanitud**. See pidi algama sedamaid päälle sinna kohale jõudmise.

Kuid see on pidamata jäänud. Telegrahvi teel kutsuti **staabirittmeister v. Sievers** oma dragunitega Oranienbaumi tagasi. Maa ja rahvas võis hinge tõmmata. Ta oli kohutavast hirmu-
nuhtlusest pääsenud äkki ja ootamata, otsekui imeteo läbi. Kuis oli see sündinud? Mis oli selle ootamata pöörde toonud, mis meie kodukoha

¹⁶ Karl von Sievers olla pöördunud rahva poole hüüdega: “Puhastage oma valda; kui teil on vargaid ja kelme, siis antke need siia, et neid siis vastavalt nende tegudele karistada.” (EKM EKLA f. 199, m. 33, l. 135). Ka ajalehe teatel olid mahalastud vargad, keda taheti üksnes rahva jalust ära saata külmale maale. Nende mahalaskmist peeti siiski liiaks.

¹⁷ Nõo kirikuraamatu andmeil olid need neli: Hans Mõtus ja Jakob Kager Vastse-Nõost, Voldemar Tellmann Lukelt ja Daniel Kolberg, kes kõik 23. jaanuaril Meeri mõisa pargis maha lasti. (EAA, f. 1259, n. 1, s. 291, l. 131–131p)

¹⁸ Tema kohta vt. Tuna 2005, nr. 2, lk. 112, joonealune viide. Viimases on küll Karl August Johann Maria von Sieversi sünniaasta ekslik. Mehe sünd on kirja pandud Kambja kirikuraamatu saksa pihtkonnas Vana-Kuuste mõisas 6. jaanuaril 1874 (EAA, f. 1255, n. 1, s. 466, l. 3). Mõnedes allikates on antud tema sünnikohana ka Tartu. Tartus elas ta Veski tänav 4. Suri Haapsalus 5. juulil 1935 “nach längerem Leiden”. Vt. ka oberst K. Seidlitz surmakuulutust Revalse Zeitung 06.07.1935, nr. 152. Meeri mõisniku Oskar Aleksander Karl Maria von Seidlitz õde Helene Justine oli abielus Vana-Kuuste mõisniku August von Sieversiga. Viimaste poeg oligi kurikuulus rittmeister Karl Sievers.

¹⁹ Praegu Lomonossov.

²⁰ Vt.: Kodumaalt Viljandist. – Postimees 19.01.1906, nr.15, Mart Taevere Viljandis 1905–1906. – Rmt.: Puna-
sed aastad. Mälestusi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I. Toimetanud Hans Kruus. Tartu, Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1932, lk. 151–156.

Koll.

Karikatuur ajakirjast Kaak,
juuli 1906, nr. 1, lk. 14.

„Kui sina oma karjumist ei jäta, pois, siis kutsun kohe
rittmeister von Sievers'i — küll see sulle tappa annab!“

laiemaid ringisid uue hukatusega oleks tabada võinud, mis kahtlemata ka nii paljude ilmsüütute päale oleks langenud?

Väljakohtute vastu, nagu ta Balti junkrute juhatusel peeti, oli vastu panemine hakanud. Neid ei võinud Tartu ülikooli õpetatud jõuud toetada. Ka Tartu linna politseimeister oli nende kohta eitavale seisukohale asunud. Siis ühendasivad ennast veel ka samas mõttes Tartu **Eesti literaadid**. Nemad saatsivad **Peeterburi Vene ajakirjandusesse leekiva protesti väljakohtute tegevuse vastu**.²¹ See oli paar päeva enne seda sündinud, kui väljakohut Nõos peeti ja ta siis Raadimõisasse pidi minema. Protesti eesotsas seisivad nimed **Jaan Tõnisson, Heinrich Koppel, Karl Koppel**²² ja nii mitmed teised, kes oma nime tagasi ei hoi, kui Eesti kasude eest tuleb välja astuda. Seda olivad nemad teinud, küll teades, mis nemad kaalu päale panivad. Ja see julge samm ei ole tagajärjeta jäänud. Väljakohtu käest Tartu jaoks võeti mõek, mille ta juba välja tõmmanud.

Selle juures on võimalik, et kohtu tagasikutsumise päale ka midagi muud, otse iseäralikku veel on mõjunud, mis väljakohtunikkude ülesastumisega nende sõjaseaduslises tegevusväljal lähemas ühenduses on. Kõigil kohtunikkudel

oli viisiks, kui nad oma dragonitega maanteel ratsutasivad, vastu tulejatele näkku hüüda: „**Шапка долой! Müts maha!**“ Seega nõuuti auu avaldust isamaa päästjatele! Kus seda teha ei mõistetud, nõudmisest kohe aru ei saadud, sääl tõmmati „**revolutsionäärid**“ sedamaid maanteel häbistava vitsakaristuse alla. Seda on tõe poolest Nõo ja Tartu vahel ühe vanema Luke mehega sündinud, kes meie staabirittmeistrile ta Tartu teel vastu sõitnud ja nokastatud olekus arugi pole saanud, mis tema käest nõutud ja mis tal teha tuleks. Seda mütsi maha võtmist, nii jutustati, olla hr. staabirittmeister ka ühe vastutulija käest nõudnud, kui ta Tartust Raadi mõisa poole ratsutamas olnud, et näha, kas kõik kohtupidamiseks valmis. Ka see mees ei olla oma pääd paljastanud ehk seda paljastada tahtnud ja temagi langenud maanteel – ihuliku karistuse alla. See mees aga on olnud – **Tartu ohvitseeride kasiino kokk**, kes Raadimõisas käinud, et abiks olla lõuna- ja õhtusöökisid sinna tulevatele kohtunikkudele valmistada! See juhtumine oli muidugi väga õnnetu äpardus. See olla laineid lõõnud kuni kõrgema sõjaväe juhatuseni. Need pidivad päalegi laeneteringidega kokku langema, mida Eesti literaatide protest Peeterburis juba sünnitanud. Siis pole imeks

²¹ Vt. Tuna 2005, nr. 2, lk. 115 joonealune viide ja Eesti haritlaste protest päälinna lehtedes. – Postimees 20.01.1906, nr. 16.

²² Heindrich Koppel (1863–1944), arst ja ühiskonnategelane, pärines Naela talust Uue-Tänassilma vallast Viljandi kihelkonnast. Õppis Tartu ülikoolis arstiteadust, professor, meditsiinidoktor, Tartu ülikooli rektor (1920–1928); tõenäoliselt Karl Johannes Koppel (1867–1958), pärines Auduma talust Vasula vallast Tartu-Maarja kihelkonnast. Õppis Tartu ülikoolis keemiat, hiljem pangandustegelane Tartus.

panna, kui meie väljakohtunikud ära kutsuti ja Tartu hirmukohtust pääsis, millele ta juba ahastades vastu vaatas.

Need 1906. aasta ja[a]nuarikuu päevad oma hirmukujude ja oma kohutavate kohtupidamisega on mulle kui raskemad mu terves elus unustamataks jäänud ja on nende tumedad varjud mu hinges kaua järele värisenud. Mis ma sääl läbielanud, rahutumatel öödel tundnud, kus mu pääpadi silmaveest niiske olnud, seda olen ma laulus: **“Mu isamaa, su pinda peksis maru”**, mis **“Postimehes”** 26. märtsil 1906 ilmunud ja **“Päikse kullas”** 5na lauluna ära trükitud, ka muule ilmale ilmutada püüdnud. Mis selle kohtupidamisega sündinud, nagu meie seda Nõos näinud, oli liig, liig! Siin ei olnud enam õiguse aimugi maksmas. Süü ja selle karistus ei olnud kõige vähemas tasakaalus. Selle poolest oli minu ja minu koguduse otsus üks.

Selle oma otsusega ei ole ma kussagi tagasi hoidnud. 25. ja 26. ja[a]nuaril oli Tartus õpetajate konverents. Sellest olen ka mina osa võtnud ja olen sääl avalikult ja lausa hukka mõistnud, mis Nõos väljakohtute poolt sündinud. Ma olen suure kuuljate arvu ees kinnitanud, et see otse taeva poole kisendab. Sessamas mõttes olen mina ka Nõo sündmusi kirjeldanud, kui mul oma ülematele ametlikus **kiriku aruandes** 1905. aasta kohta koguduse ja kiriku elu kohta tuli seletusi anda, nagu see ka muidu iga aasta enne seda on sündinud.

1905. aasta järelkaja.

Nõo õpetaja uuel vastutusel!

See minu seisukoht ja otsus **“Nõo revolutsiooni”** kohta pole mitte kõikidele meeldinud, kõige päält mitte minu kõige lähemale vaimulikule ülemale. See ilmus **Võru praosti J. v. Falcki kirikuaruandes**,²³ mille tema oma praostkonna kohta 1905. aasta pääle kokku seadnud ja ülemale poole edasi andnud. Kui seda tema suust 1906. aasta praostkonnasiinodil Võru linnas kuulsime, nägime, et praost J. v. Falck minu – ja ka minu naabri, Puhja õpetaja Walcki²⁴ vastu, raskeid

süüdistusi ilma saatnud. Need süüdistused olivad nii rasked – ja selle juures nii põhjendamata, dikteeritud üksi päälekaebaja poliitilisest seisukohast, et nende juures vaikida ei võidud. Nõo õpetaja vastu ei tõsteta vähem kui 7 kaebust. Tal on seitse päris surmasüüdi. Nimetame selle kaebtusakti sisust siin kohal nii palju.

1. Tervel maal olla revolutsioon käimas. Nõo õpetaja ise ei olla julgenud omas kodus enam magada – ommeti mõistvat tema väljakohtu tulemise hukka!
2. Õpetaja teatavat: 4 kohtualust olla surma mõistetud, nende süü jätvat tema nimetamata!
3. Noormees, keda 400 vitsahoobiga karistatud, olla Nõo kirikumõisa kutsarilt laetud püssiga sündinud Meeri mõisa minema sõjariistu tooma. Tema olla sedamaid ihuliku karistuse järele kõrtsu purjetanud ja olla kahe nädala pärast päris terve olnud. Seda kõik pidi õpetaja teadma, aga ta olla selle kohta vaikinud. Kui see nii on, siis pidi õpetaja süü muidugi iseäranis suur olema.
4. Tartu Eesti haritlased olivad Vene ajakirjanduses selle vastu oma protesti avaldanud, et Balti mõisnikud väljakohtud maale kutsunud ja nende tegevusest osa võtnud. Selle protestiga olla ka Nõo õpetaja ühes nõuus. Seegi olla suur süü küllalt!
5. Ei olla arusaadav, kuis Nõo õpetaja isesugusest mõjust sisemise koguduse elu pääle nende kohtute järeldusel kõnelda võivat. Kuis? Junkrute kohtupidamise järel küsib hr. praost imestades, kes ei ühestgi asjast taha aru saada, mis õpetaja M. Lipp väljakohtutega ühenduses olevaist asjust kirja pannud. Nõnda olla.
6. Nõo õpetaja aruane kõige selle järele sihiline; ta olla kui pimedusega löödud, kes mitte ei nägevat või näha tahtvat, kuis sotsialismus inimeses röövloomaa äratavat, et kõik hävitada, mis olemas on. Arusaamata olla, kuis õpetaja revolutsiooni meie rahva keskel tahta salata. **“Kas siis ka Wiiburgi üleskutse allakirjutamine revolutsioon ei ole?”**²⁵ Nii küsitakse minult rõhuga, mis ühtegi vasturääkimist kannatada ei luba.

²³ Praost on ka ise jätanud meile käsikirjas mälestusi 1905. aasta sündmustest (vt. EKM EKLA, f. 172, m. 9:7), nendes ta ei puuduta küll sündmusi Nõos ega M. Lippu.

²⁴ Jakob (Jaak) Walk (Valk) (1867–1952), pastor, oli sündinud Umbusis Vana-Põltsamaa vallas Põltsamaa kihelkonnas. Õppis Tartu ülikoolis usuteadust, EÜSi liige, Puhja koguduse pastor 1903–1914.

²⁵ Nikolai II poolt 9. juuli 1906 manifestiga laialisaadetud I Riigiduuma 178 liiget, kelle seas olid ka J. Tõnisson ja K. Hellat, kirjutasid Viiburis alla üleskutsele, mis kutsus osutama valitsusele passiivset vastupanu. Vt. Kõigekõrgem manifest. – Postimees 10.07.1906, nr. 153; Kohtupidamine I. riigivolikogu saadikute üle Viiburi üleskutse asjus 12.–18. dets. 1907. a. Tallinn, 1908, 152 lk.

7. Nõo õpetaja olla ise, nagu praost kindlast hallikast teadvat, omast kihelkonnast põgenenud, ja nüüd teha tema väljakohtu feodaalrüütlite tööriistaks. Sellega olla tema seisukohal, et küll küsida tulla, kas see rahvale enam kahju, kui kasu ei too ja kas sääal aeg ei olla tulnud, kus ta oma kõlblist otsustamist (sittliches Urtheil) põhjaliku revisiooni alla peaks tõmbama?

Need olivad rasked, üli­rasked kaebused, mis minu ja minu ilmavaate vastu tõstetud. Nende päälle pidin mina vastama. Ja ma olen seda teinud vastuskirjas, mis 16 poogna lehekülge suur.

Kuid võimalust seda sääal ette kanda, kus kaebtused minu vastu tõstetud – praostkonnasiinodi ees – seda ei ole mulle mitte antud. See keeld on sündinud ettekäändel: Mina kõnelda omas vastuses Wiiburgi üleskutsest. See olla aga poliitiline küsimus ja seda ei võivat praost lubada siinodil kõne alla võtta. Ja ommeti oli praost ise see olnud, kes siinodil ametlikus dokumendis selle küsimuse päevakorrale tõmmanud. Tema võis sellega päälekäia, mina aga ei tohtinud temale vastata! Isesugune mõet, mida siin hr. praost Nõo õpetaja vastu tarvitanud!

Süüdistuste päälle olen kaitsekirjas, mille praostile kätte saatsin, päälle muu järgmist vastanud.

1. Balti revolutsioon algas kõige päält Läti­maal, eestlaste maal suuremates linnades ja siin ja sääal maal, Tallinna maal ja Pärnu kreisis. Selle juures oli suuri maajagused, kus täieline rahu valitses, nii ka Nõos. Siin võis neid väga vähe olla, kellel sest aimu oli, mis mujal mõeldi ja nõuti. Ja kui Tartu anarhistid Nõo õpetajale ühe ähvarduskirja kirjutasiivad, kui Tartu kaabakad ajal, kus täieline seadusekaitse puudus, politsei magas ja rahukohtud putkama panivad, nagu Nuustaku oma, siin ja sääal sissemurdsivad ja kui muinasjutt **“mustast sajast”** paariks päevaks mõned kergeusklikud pääd segaseks tegi, siis ei olnud see mitte **“Nõo revolutsioon”**. Otse ümberpöördukt: “tuhanded inimesed kinnitasivad Nõo kirikus, et nad korda üleval hoiavad, nemad tahavad õpetaja ja teiste kirikuametnikkudega seista ja langeda.” Siis kinnitan, mis ennegi seletatud, et Nõos ükski rahvamiiting pole olnud, ükski keisripilt purustatud ei ole saanud, ükski maks ei ole maksmata jäänud. Kui õpetaja sel ajal 4 korda öösi linnas oma laste juures magas, et ka neile kaitseks olla, oma perekonnakorteris, mis veel ta oma kihelkonna maa pääl, kui ta selle juures oma kogudusest mitte ei lahkunud, nagu seda praost ise teinud, kui ta ühtegi ametikohust

täitmata ei jätnud, nimelt ka leeriõpetust korralikult edasi andis – kas selle läbi Nõo tõesti ka omale revolutsiooni pidi saama?

Mis siin sündinud, olivad vähesed asjad. Nendega oleks iga rahukohtunik, nagu ennegi tähendatud, valmis saada võinud. Need olivad päälegi novembrikuul sündinud, kui Tartu kreis sõjaseaduse all ei seisnud. Selle alla heideti ta alles 12. jõulukuu päeval. Ja ommeti tuli ja[a]nuarikuul 1906 välja kohus tule ja verega – **“Nõo revolutsiooni”** maha suruma, Balti junkrute kutsel, Balti junkrute saadetusel, Balti junkrute poolt peetud.

Kohus ise, seda tahan ma uskuda, on vissisti oma eeskirjade järele toimetanud. Tema karistas sõjaseaduse järele. Minu kogudus aga seisib suure mõistatuse ees. Tema küsis kohkudes: Kuis võis seesugune õnnetus üle öö tulla? Kuis võis hirmsat vitsanuhtlust tarvitada, mille üks keisrisõna keelanud? Tema küsib nii seda suurema õigusega, et enne selle kohtu tulemist lepitust ühe Nõo isandaga on püütud, kellel väljakohtu tulemise ehk mitte tulemise kohta sõna oli kaasarääkida. Üks auuväärt mees, kes oma kaasvendade nimel palumas käinud, tuli tühjalt tagasi: “Ma olen palunud nii, nagu iial üks inimene paluda võib,” ütles mees, “kuid põlvili pole mina küll mitte langenud,” nii lõpetas ta, oma meheauu tundes, oma jutustuse.

2. Neli meest mõisteti surma. Praost annab mulle süüks, et ma nende süüdi ei teatavat. Etteheide on jällegi asjata. Keegi ei tea seda, mis põhjal need neli surma mõisteti. Meie teame üksi, et nad korratumad kogukonna liikmed olivad, et nad ka oma vallaamaksu hästi ei maksnud, sellepärast taheti ka Luke meest Voldemar Tellmanni vallast ära saata. Tema elatas muidu kui voorimees ennast oma tööst. Need neli ei olnud just inglid. Aga miks nad surma mõisteti – seda meie ei tea!

3. Kolmanda süüdistuse juures pikemalt peatada pole tarvis, kui üksi tähendatakse, et praosti enese ütluse järele tema hallikaks – **Nõo kirikumõisa kutsar** on olnud, kes teda kord Nõost Tartu sõidutanud, üks kõigiti kõlbmata inimese jätis, kellel ühtegi sundimist kuriteoks vaja ei olnud, vaid kes oma nina igale poole toppis, kus seda vaja ei olnud ja kes üksi paar kuud päälle praosti külaskäiku Nõo kirikumõisa teenistusest petmise ja varguse pärast pidi lahti lastama! Siis on praost Nõos olles Nõo sepa juures oma hobusid lasknud rautada ja selle juures üksi paari inimesega juttu ajanud. Siis võib ta veel paar kirja Nõost saanud olla. Nii puudulise materjali juures ei või ta kuidagi Nõo sündmuste kohta nii

kindlale otsusele saanud olla, et sellest küllalt oleks olnud, Nõo õpetaja aruannet maksvuse-tuks teha. Pidi ju ka Nõo kirikumõisa sepp oma sõnades väga ettevaatlik olema, et sõjaseadus veel kestis ja tema oma poeg Meeri sündmuste juures kaastegelane olnud. Ja siis raskesti karistatud sepapoiss ise? Ka tema ütlused tulevad arvustusega vastu võtta. Halastamata rahvanali oli teda vaest alandava sõimunimega ristinud: “Lahutu²⁶ p....ga poiss!” Sääl tahab nüüd see ihu ja hinge poolest kärastatud noormees tõendada, et temas veel midagi mehelikku on ja et ta sugugi nii palju pole kannatanud. Nii raske on Nõo sündmuste seletamine kaugemal olejale.

Üksi nii palju on tõeasi: Noormees, keda 400 vitsahoobiga karistati, kanti, kui ta ilma meelemärkusetä maha oli langenud, võerastel kätel Tõravere mäekallakule, sääli niisutati tema pääd külma veega, kuni ta silmad lahti tegi. Selle pääle kandsivad teda jälle võerad käed konvendi saadiku T. Kadaku saani juure, kes teda siis viis versta kodu poole on sõidutanud. Kaua aega on noormees haige olnud ja nagu tema tutvad jutustasivad, ei olnud ta ka siis, kui oma kaitsekirja kirja panin, 12. novembril 1907, veel mitte päris terve. Igatahes on tõeasi, et sõjaväekomissar teda okto[o]brikuul samal aastal mitte vastu võtta ei võinud. Üleüldse on tähendada, et katsed, mis sakste poolt à la **Dr. Krupp**²⁷ tehakse, et väljakohtute karistusi lapsemänguna näidata, tõesti nurja lähevad. Selle aine lähem uurimine ei too uut valgust, vaid üksi uusi varjusid kohutavale kujule, kus karistatud selle juures mitte oma elu pole kaotanud, siis pole selle põhjuseks mitte saksa pehmus, vaid Eesti kare, vastupidav (“wetterhart”) nahk, see Eesti sitkus, see Kalevi iseloom, mis ka tutvast Saksa “**kodukaristuse**” koolist on läbi saanud, ilma et ta täiesti oleks hukka läinud. Nii lõppis minu seletus selle süüdistuse punkti kohta.

Enne kui järgmise juure edasi läheme, nende ridade lugejale vahepalaks paar seletavat sõna. Nagu Balti saksad mitmel puhul, nii on ka meie naabrusest kihelkonnaarst **Dr. Krupp** ajalehes seletada püüdnud, väljakohtu otsuste täitmised olla päris humaansed olnud, ka Meeri mõisa moonakad olla koguni kerge karistuse alla langenud. Kuid sõnad ei muuda tõeasja, nagu ta olnud, mitte üksi Meeril, vaid ka mujal, kus Balti maal “revolutsiooni” maha suruti.

Otsused olivad ekstreemsusteni valjud. Ka-

ristati kõige vähemaid asju – ka surma nuhtlusega! Nii Tapal üht poisijõmpsikat, kes ulakuses üht apteegi silti maha kiskuda tahtnud, Viljandis, nagu ustavast suust kuulsin, üht meest, kes nokastanud olekus linnavahiga tänaval kokku põrganud.

Seesugune kohtupidamine oli suureks arusaamatuseks meie rahvale, mis ta õiglusetunnet põhjani haavas. See oli suureks õnnetuseks tervele maale. Ja see õnnetus tabas teda enam kui ühel kohal, et raskete otsuste tegemine ja täitmine liig noorte meeste kätte oli antud, kes oma ülesande kõrgusel ei seisnud. Nii oli näituseks Tapa ja selle ümberkaudsuse jaoks kohtupidamine ühe 23-aastase mereväe midshipmani käes.

Niisama peame arvama, et haige aeg, mille ärevuse idud vaese talumehe hursikust kuni päälinna marmoripaleeni ulatasivad, ka otsuse täitjaid enam kui ükskord oma mõju alla on tõmmanud, kus nad selge läbikaalumise jõuus on kaotanud. Nii on näituseks üks tähtsast vene perekonnast pärit olev ohvitser, kes Põhja-Eestit rahustades raskeid otsusi täitnud, arvates, et ta seega Vene ainuvalitsust ja riiklust toetab, pea pääle selle, kui ta selgusele saanud, et ta vastu oma tahtmist ka muude huvide eest, Balti feodalismuse kaitseks, välja astunud, Soome maal oma käega oma elu lõpetanud!

Ehk on haige aja õhkkond oma kareduse kihvtiga ka meeste pääle mõjunud, kes Meeril kui väljakohtunikud oma otsusi täitnud, nõnda et nad nii oma isamaad arvasivad teenivat, nagu nad seda tegivad – sõjaseaduse päivil, mis enam hirmu kui armu varal oma asju talitab. Ka seda võimalust ei tohi meie maha salata, kui omas otsustes erapooletumad aja ja meeste kohta tahame olla.

Vähemalt pean omalt poolt tõe auuks nii palju konstateerima: Staabirittmeister **v. Sivers** on ka midagi muud omas elus olnud, kui see kare väljakohtunik, kellele sõjaseaduse ajal inimese au ja elu nii vähe maksnud. Kümme aastat hiljemalt leiame teda Venemaal sõjaväe teenistuses olevat, kui kõigiti lugupeetud meest. Tema on Tveri ratsaväe koolis junkrute kasvataja ja on sääli oma ametit hoole ja ustavusega pidanud, nii et tema kasvandikud üksi auukartusega tema peale on vaadanud. Seda olen oma enese poja suust kuulnud, kes ka mõned kuud tema kasvandik Tveris 1916. aastal on olnud.

²⁶ Lõhutud.

²⁷ Ernst Carl Krupp (1871–1912) pärines Tallinnast ja õppis arstiteadust Tartu ülikoolis. Oli nende sündmuste aegu Kambjas arst. Vt. ka Dr. Krupp ja sajad hoobid. – Virulane 23.02.1906, nr. 6.

Kui Meeril kohut peeti, loodeti isamaa päästmist meie sakste poolt **karedast käest!** “**Hirmu, mitte armu!** nii ütles mulle 23. ja[a]nuaril 1906 Meerimõisas üks haritud sakslane toas, kus viibisin enne, kui kõrvaltoas väljakohus oma otsusi tegi. “**Hirmu vastupanijaile,**” ütles noor mees rõhuga, “**jääb see andmata, saab seda-maid uus revolutsioon puhkema!**” Nagu saaks vägivallaga revolutsio[o]nide tulemist keelata, kui evolutsio[o]ni teel küsimuste selgitamisele pole üks lahti jäetud, mis lahendamist nõuavad. Et seegi hirmuandmise nõudja haige oli, nagu paljud teised, kui tuul tormiks saanud, ilmnes sellest, et ta üksi paar nädalat pääle Meeri kohtupidamise – ka oma käega oma elu lõpetas. – Raskes aeg nõudis vereohvreid, mitte üksi alt!

Kuid olgu sellest! Nüüd jälle edasi 4. süüdistuse juure, mis minu vastu tõstetud.

4. “**Nõo õpetaja on Eesti literatide protesti hääks kiitnud, kes Vene ajakirjanduses väljakohtute vastu üles astunud**”. Seda teeb tema praegugi veel täiesti: Tema peab oma täit lugupidamist meestele avaldama, kes oma ameti ja elu kaalu pääle panivad, et selle eest seista, mis nad õiguse tundsid olevat. Nende ülesastumine oli isamaaline, oli ajalooline tegu. Sest kui karistusesalgad nii kaugemale oleksivad läinud, nagu see 23. jaanuarini 1906 sündis, siis oleks lõhe sakste ja eestlaste vahel nii suureks pidanud saama, et sääl enam paranemise pääle lootust ei oleks olnud. Et aga selle päevaga salkade edasisaatmine lõppes, selle eest oleme tänu ka neile mehile võlgu, kes selle protesti alla kirjutanud. Kui kardetav see iga üksikule oli, seda teavad vist küll kõik, kes vähegi selleaegsetele juhtumistele lähemal seisivad, kurval ajal, kus mõned mehed oma isamaameelt seega avaldasivad, et nad proskript[s]io[o]ni kirju Peeterburisse meeste nimedega saatsivad, kes nende poliitilised vastased olivad!

5. 1906. aasta ja[a]nuarikuu sündmused pidivad Nõo koguduse pääle suurema mõjuta jääma. Ta pidi neid ükskõiksest vastu võtma, näib hra. praost arvavat. Aga see on võimatu! Need sündmused olivad nii kohutavalt meie pääle langenud, kui tuulispask ja hirmsam maru hoog. Nad pidivad kogudust sundima kõige tõsisemal viisil aja ja iseenese üle järele mõtlema. Oleks teisiti olnud, see oleks loomuvastane olnud. Mis inimesed sel hirmsal ajal kannatanud, kuis nad palunud ja võidelnud, mis ma ise kannatanud ja tunnud verise südamega – seda teab Jumal üksi. Nii tuli, et üksi seda tähendada, pääle Meeri karistusepäeva, kesköö ajal üks hingehädas ahastatud naene, ei enam hulluks saamisest

kaugel, ühe nuheldud mehe naene mu juure, et vaimulikku tröösti saada, ära hirmutatud, kui tagaaetad hirv. Ma ei saa seda eluajal unustama, kuis ma seda vaesekest, kes ilma otsa arvas ligi olevat, trööstida püüdsin, ja kuis ta minu ametoas pühaõhtusöömaaga vastu võttis, kesköö ajal 23. ja 24. jaanuari vahel 1906.

6. Etteheidet, nagu oleks minu aruanne sihiline olnud, pean mina täiesti tagasi lükka-ma. Mina olen teatanud, mis kui tõeasi mulle tuttavaks saanud, mis ma oma silmaga näinud, mis ma ise haavatud südamega tunnud. Mina olen seda teatanud, mis mina tõeks pidasin. Sellele kohustab mind evange[e]lium ja minu ametivanne.

Niisama on põhjata ette heita, mina olla **so-sialismuse kaitsja**. Mis mina usun ja tunnistan, see seisab minu trükitud kirjatöödes, minu jut-luste käsikirjades. Minu kirikuaruanne ei anna seesuguseks süütöstmiseks vähematgi põhjust. Mina ei nägevat mitte revolutsiooni, korralage-duse vaimu, mis meie rahvast vangivõtvat, nii kaevatakse. Aga missuguse õigusega? Kas mul siis selle üle oli aruanda: mis eestlaste maal sün-dinud: Tartus, Tallinnas, Vigalas, Hageris jne. Ei mitte! Minul oli teatada, mis Nõos on sündinud. Ja sääl käis minu aruanne: Nõos ei olnud aastal 1905 revolutsiooni mitte!

Et sääl veel Wiiburgi üleskutset kõne alla tõmmatakse, tohiks täiesti ülearune olla. Aga et see praosti arvustuses on sündinud, siis pean mina ka seda puudutama.

Saksa intelligenz oma erakonnapäevadel, Saksa ajakirjandus oma veergudel, ei jõua küllalt sellega uhkustada, et nemad mitte ei ole, nagu need umbes 180 tollneri, kes Wiiburgi ülesku-tsele allakirjutanud, nimelt ka mitte, nagu ülem tollner Jaan Tõnisson! Mina ei taha kõiki neid herrasid selle viiruki suitsu juures, millega nad ennast suitsutavad, mitte eksitada, tähendan üksi nii palju, et nende kõlbline suurus nende väga laia variseri mantlivoltidest mitte nii meeltui-mastavalt välja ei paista. Ma soovin üksi, Jaan Tõnissoni poliitiliste vastaste ridades oleks mehi, kes vaimuannete ja vaimu suuruse poolest tema sarnased oleksivad, mehi kel veel ideaalisid on, kel ka iseenese ärasalgamist on, et kõik, mis neil on, ohverdada oma rahva ja tema tuleviku kasuks, kellel julgust küll on, inimese auu, õiguse ja vaba mehe mõtete eest välja astuda, ka siis, kui see kord kardetav on. Seda tegi Jaan Tõnisson, kui ta 18. okto[o]bril 1905 lahtise rinnaga revo-lutsiooni laksuvaile laenetele vastu astus. Seda on tema ka Wiiburgis teinud, kui ta sääl tutvale üleskutsele alla kirjutas. Tema ja kõik tema kaas-

lased olivad kindlas arvamises: Venemaa seisab põhiseaduse rikkumise ees! Nad tegivad nüüd, mis seesugusel korral igas Euroopa parlamendis sünnib: parlamendi saadikud ei luba maksusid ja nekrutisid!

See tuleb kahetseda, et nad säälsid Wiibur[g]is Belvedere võerastemajas seda tegivad. Koosolid nad unustanud, et nad enam parlamendis, et nad enam selle saadikud ei ole. See oli nende eksitus. Ja niisama kui ma Eesti haritlaste protesti eest kosten, kahetsen mina, et ka J. Tõnisson Wiiburgi üleskutsele alla on kirjutanud, mis teda mortüüriumile pidi vastu viima, mille tarvituse kohta Eesti seisukohast võidi vaielda.

Kuid kui meie kõik, kes meie kindlas sadamas oleme ehk koguni pehme sohva pääl havanna sigarid suitsetame, meeste üle, kes tormis seisavad ja laenete üle sõuavad, kui siht tihti silma eest võib ära kaduda ja säälsid oma vaba südametunnistuse järele toimetavad, nagu meie omas rahulikus salongis seda ehk mitte ei teeks, hakkame kohut pidama ja neid oma hukka mõistma, siis tohiks see küll enneaegne olla. Säälsid terve rida Venemaa paremaid mehi, kes niisama mõtlesivad, nagu Jaan Tõnisson ja nii sellele üleskutsele alla kirjutasivad. Olivad nad selle juures eksinud – unustanud et nad Wiiburgis enam parlamendis, ka mitte enam parlamendi saadikud ei olnud, siis saavad nemad kui vabad mehed oma teguviisi jälgi kandma, ka vangikoda ja kindlusekaristust ilma nurisemata. Kuid nende auukilp on puhas. Ka Jaan Tõnissoni oma. Ta saab selleks ka jääma selle muda pääle vaatamata, mida tema poliitilised vaenlased tema pääle loobivad.

7. Viimane kaebtus on kõige raskem. Tema järel on Nõo õpetaja ametipidamiseks täiesti kõlvatu. Olla tema ju **“seisukohal, mis rahvale enam kahjulik kui kasulik olla; olla aeg käes, et ta oma ilmavaadet peaks revideerima!”**

Nii seisab ametlikus kaebtuskirjas minu vastu. Meil on asja uskuda, et need sõnad paljas sõna kõlin ei ole. Neid kirjutab minu kohta minu lähem vaimulik ülem, ametikandja, kelle kohuseks on minu teenistuseliste küsimuste pääle vastus anda, kas ma veel ametisse kõlban ehk mitte. Ta peab sinna eitava otsuse kirjutama. Ta on selle oma kirikuaruandes ülemale poole juba ära saatnudgi. Ta on säälsid kinnitanud: Nõo õpetaja seisukoht on tema kogudusele kahjulik! Tal on ilmavaade, mille juures vaimuliku ametipidamine võimata on!

Nii on see väga võimalik, et päris tõsi on, mida

erateel kuulsin, et mõjuval kohal juba mõtet on kaalutud: kas karistusealune mitte vaimulikust ametist taandada ei tuleks? Vähemalt tuli päivil, kus minu asi seletuse all oli, kaunis kaugelt üks lugupeetud koguduse liige minu poole küsima: mis mina siis iseäralikku patustanud olla? Ta olla ühest naabri kirikumõisast kuulda saanud, et mind tahetavat ametist lahti lasta.

Säälsid peame küsima: kuis võidi minu kohta seesuguse mõtte pääle tulla? Mis läbi oli see viimne raske kaebtus põhjendatud? Et ma omas kiriku aruandes teatanud, mis ma oma silmaga näinud, mis minu kihelkonnas sündinud? See oli ju minu kord ja kohus! Oli mul ju selle juures hää südametunnistus, et ma ennast kõiges selle eest hoidnud, et mitte õli tulesse visata, kus ta ise juba põleb, et ma silmapilgukski oma hingekarjase kohust ei ole unustanud, lepitada, nii palju kui mina jõudsin. Et ma selle juures tegude kohta, mis Saksa arvesse langevad, kellel mitte ükski avar süda, vaid ka selge silm puudunud, öelnud: “See ei olnud mitte õige!” Kas see oli juba kõlbluse vastane ja eksitav? Minu praost on ju isegi seda sakste teguviisi osalt pidanud hukka mõistma. Sest oli seda tõesti tarvis? Pidi tõesti Liivi ajaloo kurvematele aastatele 1841 ja teised – veel see uus leht Meeri sündmustega juure lisatama, mis nii väga ammu kadunud hirmsamaid aegu meelde tuletab, ja mis, paraku, Eesti talupoegi arvamisele pidi saatma: “nii saaksivad saksa isandad meie kõikidega tegema, kui veel kord voli nende kätte antaks” Ei, seda ei olnud tõesti mitte tarvis, teisi teesid pidi leitama, et sündinud ülekohut tasuda. Balti sakste poolt ettevõetud samm oli poliitiline rumalus. Ja oma rõõmuks võin ma tõendada, et ka Nõos mõisaid oli, kes seda teed ei käinud. Näituseks Aru mõis.²⁸ Aru talupojad on selle eest tänada mõistnud. Kui pea pääle selle elatanud mõisaomanik suri, on terve vald tema matusest osa võtnud. Mitu versta on talupojad tema puusärki oma õladel kandnud. Jah, kes armastust külvab, saab ka armastust lõikama. Eestlane ei ole mitte tänamata. Temaga peab üks inimlikult ümber käidama.”

“Kui ma mitte seda kiita ei võinud, mis 1906. aasta jaanuari päevad tõivad, siis sundis mind sellele minu südametunnistus...” Niisama nagu mina, on ka mitmed vabameelsed saksad mõelnud. Seda tõendan näitustega. Nende südametunnistus on niisama otsustanud nagu minu oma. Ja nüüd pidada mina seda põhja, mis sellele häälele sihi andnud, revideerimise

²⁸ Kuulus von zur Mühlenite perekonnale.

alla võtma! Minult nõutakse, ma pidada oma mineviku ära salgama, kõik äraheitma, mis mul püha olnud!

See pääle seletan pikemalt, kuis ma oma ilmavaate – oma kristliku ilmavaate pärinud. “Kui ma kui theolo[ogia] kandidaat universiteedist lahkunud,” ütlen muu seas, “ja siit naabrikubermangu läinud, oleksin mina vististi konsistoriumi herrade ja praostite meelehääd enesele teeninud, kui ma nende sugusalgajate seltsi oleksin heitnud, keda hää meelega protezeeriti, kes oma Eesti ema ära salgavad ajaliku kasu pärast. Ma ei ole seda teinud, et see Jumala sõna vastu on ja vabale mehele ei kõlba. Kui theolo[ogia] kandidaat oleksin mina Eesti valijate meelehääd teeninud, kui ma käremeelsete rahvuslaste poole ennast oleksin tun[n]ustanud. Ma ei ole ka seda teinud, et ka see minu südametunnistuse vastu käis! Ma olen tormis ja marus seisnud mu enese Eesti liha vastu, küll teades, et see mulle kahju saab tooma. Tõe eest välja astuda, seda pidasin oma esimeseks ülesandeks.

Kus minu vennad eksinud, olen mina neid nüüdgi karistanud. **“Kes võlgu on, see maksku oma võlad, Seks püha õigus käi sa oma teed”**, seda olen mina omas laulus **“Mu isamaa”** – mis märtsikuul 1906 ilmund, nõudnud. Ma nõuan sääli süükaristust. Ma nõuan tasu, ma nõuan ka valjust, aga seda õiguse põhjal. Meie rahva õiguse tunne ei tohi rikutud saada. Kui seda sünnib, käib selle sammudes demoraliseerimine. Ma pean ülekohut karistama, kust poolt tema tuleb, eesti ehk saksa poolt. Kahesugune mõõt on hirmus Issanda silmas. **“Tõe ja õiguste eest viimne veretilki!”** See oli minu suure suguvenna **Otto Wilhelm Masingi**²⁹ lipukiri. Ka minu omaks peab ta jääma mu viimse hinge tõmbamiseni! Sääli ei või minu mõtete revisiooni minu käest nõuda üksigi võimud maa pääl.

Küll on aga revisiooni tarvis just meie Balti sakste poolt. Nemad peavad oma mõtteilmas põhjaliku muutuse ja ümberhindamise ette võtma. Nemad peavad isamaalaseks saama, kes ainuvalitsuse maa üle enese käest ära annavad ja kaastööga leppima, mille pääle Eesti ja Läti rahvaliigetel samasugune õigus on kui neil. Vana viis on ära iganenud. Kõik peab uueks saama! Haavad, mille all maa kannatab, ei saa paranema sõjaliste karistusesalkade, kasakate korterisse panemise ja dragonaadide läbi, nagu seda “Düna-Zeitung” ja Kooch veel täna

nõudmast ära ei väsi. See paranemine võib üksi tulla ajakohaste uuenduste läbi, milledes maa ja kõige tema asunikude loomulikka tarvidusi tähele pannakse. Et seda sünniks, peab saksa intelligenz kõigi oma senimaaste mõtete keneraal-revisiooni ette võtma, ta peab ükskord valmis olema **Eesti ja Läti rahva täielisi kodaniku õigusi** tunnistama. Mis me tema käest nõuame ja nõudma peame, ei ole midagi enamast kui vähenõudlik: **“Suum cuique!”** – **“Iga ühele oma jagu!”** Kui see lihtne nõudmine tervelt ja täiesti vastu võetakse, siis ei saa midagi sakste ja maa rahvaste leppimisel takistuseks ees olema. Siis saab ka jälle rahu maa pääl olema. Et see sünniks, seda aidaku Jumal!

Nende sõnadega lõpetasin oma kaitsekirja, millest siin üksi ta pääjooned olen üles tähendanud. Nii leplik olin oma nõudmistega, mida Balti sakstele ette panin. Ei ole siin araltgi julgetud sihtide poole vaadata, mida ajalugu Eestile ja Lätile umbes kümme aastat hiljem sakste kahjuks on arvanud. Selle juures saagu üksi siin, kui kõrgemast kohast mineviku sündmuste pääle saama vaadata, veel nii palju tähendatud, et see jonnakas valgus, millega üks jonnakas Nõo mõisaisand väljakohtu oma mõisas kutsus, talle kuidagi õnnistuseks ei ole olnud. Ta pole pääle selle, kui tema maa pääl seda kohut peetud, oma mõisat oma liha silmaga enam näinud. Temast, ta perekonnast ja mõisast on tormid üle käinud, nagu seda teisel kohal veel lähemalt saame nägema, mis katastroofiliselt lõpnud. Tema ise on Siberis surnud,³⁰ üksi ja maha jäetud. Tema enne kõrges kultuuris olev mõis on praegu, kus neid ridasid kirjutame, a. 1920, täiesti lohakil. Ta ainus poeg oli pikemat aega pagulasena võeral maal ja on ka praegu mõisast lahutatud.

Minu seletus, mis numbri all 2. novbr. 1907 praosti kätte saadetud, oleks pidanud minu vastusena sääli aset leidma, kus kaebtused minu vastu tõstetud. Kui ametlik kiri oleks ta pidanud vähemalt praoskonna kirjakogusse jääma. Praost ise on aga mind märgata lasknud: seda ei saavat sündima! Minu kaitsekirja pidi selle järele tema paberikorvi kaduma! Sellepärast olen sunnitud olnud selle eest ise muretsema, et aktid ei kaoks, millel oma jagu tähtsust, mitte üksi minu elu ja ameti kohta, vaid mis ka ajaloolisi sündmusi puudutavad, mis meie kodumaast üle käinud.

Olen sellepärast oma kaitsekirja päämõtted siin oma elumälestustes korranud. Ka saab

²⁹ O. W. Masing (1763–1833), kirjanik, keeleteadlane, ajakirjanik ja pastor Lügansel, Viru-Nigulas ning Äksis.

³⁰ Tõenäoliselt mõtleb M. Lipp Oskar Aleksander Karl Maria v. Seidlitzit (1847–1916), Meeri mõisa omanikku ja Nõo kirikueestseisjat, kes suri Irkutskis.

selle saksakeelne ärakiri **Hurt** museumis aset leidma. Oleks päälegi – seda tähendust ei saa tegemata jätta – minu kaitsekiri praostkonna arhiivi alalhoidmiseks jäetud, teda ei oleks enam! See kirjakogu on punaste sissetungimisel jõulukuul 1918. a. nende vandalismuse ohvriks langenud. Ka praost Falck ise on siis oma ametikohalt taganema pidanud. Ehk tohime aga loota, et minu kaitsekiri **Eesti Rahva Museumis** mitte ära ei kao.³¹ Kui imelikud on need teed, mida üks kõrgem käsi meile kõikidele ette kirjutab!

Selle järele, mis kuulsime, saab lugijale vist küll selgeks saanud olema: kokkulepe minu ja praost J. v. Falcki vahel oli võimata! Meid lahutas lai kraav: ühel pool **Eesti isamaalane**, teisel pool **Balti feudaal-isandate kaitsja**, kelle maapoliitika ta kirikupoliitikale sihiandjaks saanud, nii et ta seda erapooletust, mida ta oma ametisse astumisel meile Eesti soost õpetajatele meie vastu pidada töotanud, mitte pidada ei suutnud. Kahetsen seda veel kord südamest, et muidu anderikas mees ennast kõrvalistest mõjudest nii kergesti laskis eksiteele viia. See ei võinud auuks saada temale, ei kasuks kirikule, kelle keskel tähtis amet ta kätte usutud ajal, kus mehi tarvis, kes Paulusega juudlasele juudlaseks ja greeklasele greeklaseks saavad.

[– – –]

Siia juure tähendame veel nii palju, et põrutavad liikumised, mida 1905. aasta maa, rahva ja kiriku elus kaasa tõi, ka **kiriku elu uuenduse küsimuse** päevakorrale on tõmanud. Pääle mitmesuguste eeltööde on tuttav “**Provinzial-Rath**” – “**Kubermangunõukogu**” 1906. aasta novembrikuul kokku astunud, et kindralkuberneeri juhatusel **uut maakirikute seadust** luua. Selle kavatsuste päätegelaseks on jällegi praost v. Falck olnud. Nad pole teoks saanud. Neist ei taha meie sellepärast ka siin kohal pikemalt rääkida. Teeme seda teisel paigal, sääl ka ühtlasi **ülikooli Eesti professuuri** küsimuse lugu harutades, mis ka neil samul päivil kõne all oli, sissejuhatusena püüdmuste üksikasjalisele kirjeldusele, mis meile uue kirikuseaduse uutes oludes Vabas-Eestis aastal 1919 on toonud.

³¹ EKM EKLas ei õnnestunud kommenteerijal seda kirja leida. Seda vt. lähemalt: H. Lender. Nõo õpetaja Martin Lipp ühenduses 1905. aasta sündmustega. – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi Aastaraamat I. Stockholm, 1973, lk. 211–220.

Martin Lipp ja tema mälestused

Vello Paatsi

El misel aastal möödus 150 aastat Martin (Märt) Lipu sündmist. Sündmus jäi laiema tähelepanuta, väike meenutuskonverents peeti üksnes Nõos. Ometi on M. Lipul tähelepandavaid teeneid eesti elus laiema, mitte üksnes Nõo kihelkonnas.

Märt Lipp sündis meie ärkamisaegses keskus Tarvastu kihelkonnas Vooru vallas Peetruse talus 2. aprillil 1854. Tema haridustee algas Vooru külakoolis, jätkus Tarvastu kihelkonnakoolis ja tipnes Tartu ülikooli usuteaduskonna lõpetamisega kandidaadikraadiga. Lipp kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi, osales Eesti Kirjameeste Seltsi ja Eesti Aleksandrikooli töös ning suhtles peaaegu kõigi tollaste tähtsamate ärkamisaegsete tegelastega. Kuigi Lipp töötas õpetajana-diaakonina Tartu Jaani koguduses ja teenis seejärel Saaremaal Kaarma kogudust, tegi ta oma elutöö Nõos. Kahe kunagise sõbra, M. Lipu ja Hugo Treffneri vastasseis, mis sai alguse juba Otepää pastori valimisel, kulmineerus Nõo valimistel. Esimeses valimisvoorus küll M. Lipp kaotas, ent teises voorus seljatas ühe enamhäälega Treffneri. M. Lipp oli Jakob Hurda poolehoidja ja tema vaadete jagaja. Lisaks pastoritööle on ta avaldanud ligi kolmkümmend raamatut, umbes 800 luuletust. M. Lipp on jätnud meile “Kodu-maa, kiriku ja hariduse loo” I–II (1895–1899), mis on otsitud ja väärtuslik teatmeteos siiani. Suguvõsade uurimise buum on tõstnud unustusehõlmast ka M. Lipu sellealase tegevuse ja kinnitanud tema teerajaja aupaistet monograafiatega Masingute ja Karellide suguvõsast. Lipult on ilmunud viis luulekogu. Käsikirja on jäänud tema viimane kogu “Hilised öied. Luuletused a. 1910–1918. Kogutud ja korraldatud tormi päevil 1919. a. ja[a]nuari kuul”. Lipu luuletusi pole uurijad eriti kõrgelt hinnanud, pidanud neid rohkem vähese poeetilise väärtusega tekstideks. Kas see hinnang on ikka päris õiglane, selles võib vähemasti kahelda. Kindel on see, et Lipu luuleilm pole uurijaid köitnud. Ent üsna paljud laulusõnad, eriti aga kirikulaul toob meie huulile ikka ja jälle tema luuleloomingu.

M. Lipp lahkus igaviku teile 8. märtsil 1923

ja puhkab Nõo kalmistul. Tal pole küll lastud oma tegude vääriliselt rahus puhata, sest tema ausammas on kahel korral rüüstatud ja kolmandal korral purustas selle tormis kukkunud puu. Nõolased on ikka ja jälle tema ausamba kenasti taastanud.

Mälestused on alati huvitavad, eriti nende meeste omad, kes paljusid ettevõtmisi toetanud või ise nendes osalenud. Martin Lipp on selles mõttes igati tähelepanuvääriv isik, ta oli töömees, kelle lipukirjaks isa Vargamäe Andrese sõnad “Tee tööd ja palu Jumalat”. Nii ta oma elu ka elas ja pani öla alla ikka sinna, kus seda hädasti vajati.

M. Lipu käsikiri sisaldab tervikuna kultuurilooliselt väga väärtuslikku teavet. Siit leiab informatsiooni tollaste kiriku- ja kooliolude ning ärkamisaegsete isikute kohta. Siit saab teavet mitte ainult tema enda põhimõtete, vaid ka ta luule tagamaade, veendumuste, soome- ja laiemalt hõimuhuvi kohta.

Mälestuste esimene osa “Minu elumälestused. Esimene anne. Noorest põlvest kuni aastani 1910” hõlmab 445 lehekülge (270 lehte). Need on Lipp esialgsel kujul kirja pannud 1910. aastal. 1919. aasta sügisel ja 1920. aasta algul on ta mälestustele andnud lõpliku kuju, võimalusel allikaliselt kontrollinud andmeid, mis tõstab mälestuste usaldusväärtust. Ta ise märgib: “Minu elumälestused tahavad ka omalt poolt tunnistuseks olla, kus see Eesti kannatanud ja võidelnud, kuni tema selleks saand, mis ta nüüd on ja ka mina ise ühes temaga pidin kõik läbielama, nii et tema valu ka minu valuks ja tema rõõm ka minu rõõmuks saand.”

Mälestustele on Lipp kirjutanud eessõna Eesti Vabariigi väljakuulutamise teisel aastapäeval, 24. veebruaril 1920 Nõo kirikumõisas. Hiljem on ta täiendanud käsikirja üksikasjadega perekonnaloost Tärvastu kirikuraamatute põhjal. Kirjutaja esimesed mälestused pärinevad lapsepõlvkodust aastatest 1857–1858. Esimesed peatükid kirjeldavad Lippude suguvõsa ja kodu Vooru vallas ning õpinguid Vooru külakoolis, Tärvastu kihelkonnakoolis, Valga kreiskoolis ja Tartu gümnaasiumis. Et Lipp kuulus Eesti Üliõpilaste Seltsi, on sellele pühendatud kaks peatükki. Järgnevad ülevaated tegevusest Tartu

Jaani kiriku õpetaja-diakonina, seejärel Kaarma koguduses Saaremaal ja lõpuks Nõos, koolide venestamisest, tööst lauluraamatu komisjonis jne. Käsikiri lõpeb Lipu välismaareisiga Saksa- maale 1910. aasta suvel. Kokku sisaldab käsikiri 20 peatükki, millest Tunas leiavad avaldamist kolm laiemalt huvi pakkuvat.

Selles ajakirjanumbris avaldatavate mälestuste keskmes on 1905. aasta sündmused Nõos. Kui J. Roos³² kirjeldab koolipoisina nähtud massendavat peksmist Vana-Põltsamaa lossihoovis, siis M. Lipp vaatleb sündmusi Nõo kihelkonnas koguduse hingekarjase pilguga, püüdes tabada ka selle süvahoovusi, vastuolusid nii isiklikust vaatepunktist lähtudes kui ka laiemalt. Miks siis Nõos jäi proletaarne revolutsioon toimumata? Nõukogude ajalookäsitluse põhjal on sellele lihtne vastata. “Süü” tuleb panna talurahva passiivsusele, proletariaadi nõrkusele ja tema juhtiva osa puudumisele. Oma jagu “süüst” langeb ka mõisnike ja kulakute õõnestavale tegevusele ning VSDTP organisatsioonilise töö puudustele. Pekstute arv ja mahalaskmised ei näita alati piirkonna revolutsioonilist aktiivsust. Üldiselt on kujutatud ka luterlikke pastoreid ja õigeusu preestreid 1905. aasta sündmustega seoses karistussalkade käsilastena või vähemasti nende tegevust mustades värvides. Et vaimulike seas oli ka ausaid inimesi, seda peaks kinnitama nii Lipu kui ka mõne teisegi käitumine.³³ Ei saa öelda, et 1905. aasta sündmusi poleks uuritud, ent selge peaks olema, et paljud asjad vajaksid täiendavat uurimist ja üle- või isegi ümbermõtle mist ning sellele juhtis tähelepanu juba 1935. aastal O. Liiv.³⁴ Eesti Kirjandusmuuseumis talletatavad käsikirjalised mälestused pakuvad siin omalt poolt kenasti lisa.

Käsikirjas on mõtteselguse huvides parandatud üksnes kokku- ja lahkukirjutamist, *-nud* sõnalõppu on Lipp edasi andnud kord *-nd*, kord *-nud*. Et sõnalõpud on raskesti eristatavad, on eelistatud *-nud*-lõppu. Koostaja poolt teksti lisatu on nurksulgudes. M. Lipu allakriipsutatud tekstiosad on edasi antud poolpaksus kirjas. Käsikirjaga on võimalik lähemalt tutvuda Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (f. 80, m. 20:1), kus hoitakse ka muid Lipuga seotud materjale.

³² Vt. Tuna 2005, nr. 2 lk. 108–115.

³³ Vt. M. Raamot. Minu mälestused. Tartu, K./Ü. Loodus, 1937, lk. 150–151, 164.

³⁴ O. Liiv. “Punased aastad” praegu olemas oleva materjali põhjal puudulikult valgustatavad! – Päevaleht 16.12.1935, nr. 347.